

in starejših. Literarna dela so ponudila ogledalo družbenemu stanju ter prostor za identifikacijo in odprla kompleksna vprašanja. Tako razprti dialog se je nato razvil v izobraževanje o bioloških vidikih staranja, v medgeneracijski dialog in pogovor o etičnih vidikih družbenega sožitja med generacijami. Projekt smo zasnovali kot pilotni projekt, ki bi raziskal in preizkusil možnosti, ki jih ponuja interdisciplinarno pristopanje k temeljnim temam naše družbe – povezovanje literature, znanosti in filozofije; povezovanje našega vsakdanjika in vsakdanjika otrok s sorodnimi literarnimi svetovi in s kompleksno znanstveno razlago izpostavljenih fenomenov.

Ob zaključku projekta smo to povezavo nadgradili še na konferenci **Skozi knjige k pogovoru o starosti**, na kateri smo gostili vodilne strokovnjake in raziskovalce s področja literature in popularizacije branja, staranja in starostnih bolezni. S prispevki o staranju in starosti so, izhajajoč s svojih področij delovanja, nastopili dr. Tina Bilban (literarna kritičarka in raziskovalka presečišč sodobne znanosti, filozofije in literature, vodja projekta), mag. Tilka Jamnik (strokovnjakinja s področja mladinske književnosti in promotorka branja, glavna sodelavka pri projektu), dr. Dragica Haramija (redna profesorica za predmetno področje mladinska književnost na Univerzi v Mariboru), dr. Maja Bresjanac (redna profesorica na Inštitutu za patološko fiziologijo Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani) in dr. Simon Brezovar (doktor psihologije in specializant klinične psihologije na Nevrološki kliniki v Ljubljani).

Izvedbo projekta in konference so omogočili: Slovenska nacionalna komisija za UNESCO, Inštitut *Nove revije* in Bralnice pod slamnikom, sodelujoče šole (OŠ Venclja Perka, OŠ Marije Vere in OŠ Rodica) ter založbe Miš, Mladinska knjiga, Zala in Malinc.

Tina Bilban in Tilka Jamnik

SKOZI KNJIGE K POGOVORU O STAROSTI

V projektu »Skozi knjige k pogovoru o starosti« smo želeli nagovoriti otroke, da se staranje tiče tudi njih. Pri tem smo k tabuiranim problematikam staranja, starostnih bolezni in smrti pristopili s pomočjo kvalitetnih literarnih del, analizo prebranih del pa povezali z vsakodnevnimi izkušnjami otrok, znanstveno razlago ter s filozofskim pretresom teh fenomenov.

The aim of the project "Using books to open a dialog about ageing" was to persuade youngsters that ageing is of their concern, because they age, their society ages and their beloved ones often experience severe symptoms of diseases connected to ageing. Possessing knowledge on ageing can help them in all of these situations. However, ageing, ageing diseases and death are taboo topics in our society. In the project, we first engaged youngsters in a dialog about ageing by using quality literature. Later, we related the motifs presented in the literature with children's everyday experiences and complemented them with scientific explanation and philosophical reconsideration of ageing, death and therewith connected phenomena. The project enabled us to analyse different interdisciplinary activities, where knowledge from different fields, for example from literature studies and biology, complements each other. Interdisciplinary activities not only enabled us to present a more com-

plex depiction of reality, but also to enthuse more children – those primarily interested in reading as well as those primarily interested in life sciences. Thus, we did not only use books to sparkle interest in ageing, but, also ageing to sparkle interest in books.

1 Kaj nam literatura pove o družbenem odnosu do staranja, starosti in smrti?

Literatura s kompleksnimi svetovi, ki jih ustvarja pred bralcem, ni nikoli le ogledalo zunanjega, družbenega dogajanja, je pa vedno tudi to. Bolj ali manj zavedno avtor v literarno delo vpenja dele svojega življenjskega sveta, katerega bistven del je njegovo družbeno okolje. Nenazadnje, ko govorimo o izdanih in javno dostopnih literarnih delih, avtor ni edini deležnik, ki določa nabor in način prikaza elementov našega sveta, prikazanih v literaturi – pogosto je pri tem bistvena vloga urednika, založnika, morda tudi ilustratorja ali prevajalca, skratka mreže v družbo vpetih deležnikov, katerih odločitve so pogojene tudi z družbeno klimo, okusom in pričakovanji.

Bistvo literarnega ogledala družbi je prav njegova kompleksnost. V literarnem delu ni noben element a priori izpostavljen ali izoliran zaradi same narave ali konteksta sporočanja. Vsak element se kompleksno povezuje z drugimi, stopa z njimi v določena (hierarhična?) razmerja, ki med drugim odražajo tudi avtorjevo (preko njega in/ali ob njem pa tudi širše družbeno) razumevanje njihove vloge in pomena – na primer odnose med znanstvenimi, filozofskimi, religioznimi, ljudskimi itn. pogledi na določeno problematiko.

Vse to še toliko bolj velja za otroško in mladinsko književnost. Ker je v otroški in mladinski književnost avtorjevo izrekanje manj hermetično in bolj neposredno, pridejo osebna/družbena mnenja bolj do izraza. Pomembno vlogo ima tudi ilustracija, ki poglobi prostor, na katerem se lahko v različnih oblikah zrcali družbena realnost. Nenazadnje ima otroška in mladinska literatura pomembno vzgojno vlogo – otroško literaturo (pred formiranjem tega izraza ali sploh same forme otroške literature pa katerokoli literaturo, brano otrokom) se je skoraj v vseh kulturnih kontekstih dojemalo kot neke vrste kalup, ki svoje bralce aktivno oblikuje in preko njih so-oblikuje prihodnost družbe, kot tako so literaturo npr. razumeli že v stari Grčiji, viktorski Angliji in totalitarističnih sistemih 20. stoletja (Platon 2009: 377b, O'Dell 2010; Townsend 2003: 32, Svetina 2011). Danes se pretirano tendencioznost v knjigah za otroke, kjer sta estetska in spoznavna komponenta povsem podrejeni vzgojni noti, obravnava kot znak manj kakovostne knjige, a starši, učitelji in ostali soudeleženci v procesu vzgoje otrok so še vedno pogosto bodisi zaskrbljeni nad kvarnim vplivom nekaterih knjig bodisi navdušeni nad knjigami z dobrim vplivom. Vse to se na primer odraža v zelo polariziranem odzivu laične in strokovne javnosti na izdajo slikanice *In s Tango smo trije* (Wikipedija prosta enciklopedija: And Tango Makes Three 2014; Tuš Špilak 2014), v polemiki ob izboru knjig *Na zeleno vejo* in *Oči* za Cankarjevo tekmovanje v šolskem letu 2011/2012 (Tomažič 2011, Saksida 2014) ali pa v nedavnih pozivih k večji prisotnosti aktivnih, samostojnih deklinskih likov v otroški in mladinski literaturi, ki bodo mladim bralkam ponujali času primerne vzore za njihovo vlogo v družbi (McCabe et al: 2011, Flood 2016).

Analiza prikaza določene teme v otroški in mladinski literaturi nam tako odstre tudi pogled na družbeno razumevanje določene teme pa tudi družbeni odnos do nje,

v kakšni meri in na kakšen način želimo, da se otroci in mladi soočajo s to temo. Za kako družbeno pomembno, težavno in/ali nevarno jo imamo.

Takšen razmislek nas pripelje do vprašanja tabuiranja določenih tem v družbi in (posledično) literaturi. Kot piše Igor Saksida v svojem prispevku *Tabuji v mladinski književnosti* (2014):

Oznaka tabujsko izhaja iz razmerja med književnostjo in družbo; med vrednotami, ki jih bralec prepozna v besedilu, in tistimi, ki jih zagovarja v vsakodnevnem življenju. Tabujsko je to, kar se zdi bralcem v kompleksnem in družbeno pogojenem sprejemanju (doživljanju, razumevanju in vrednotenju) književnih besedil za (mladega) bralca neprimerno ali celo nesprejemljivo, zato je podvrženo bolj ali manj neposredni (samo)cenzuri. Pojmovanje neprimernosti besedil praviloma izvira iz družbenega pojmovanja otroštva: če je za odrasle otroštvo naivno in nedolžno, potrebuje zaščito pred (po njihovo) neprimernimi temami, predvsem pred prikazi spolnosti, nasilja, smrti ipd.

Kot je pokazala analiza prikaza biološkega staranja v otroških in mladinskih slikanicah (Bilban 2014) pa tudi analiza prikaza smrti v otroški in mladinski literaturi (Haramija & Jamnik 2014), so staranje in smrt pa tudi znanost teme, ki so pogosto tabuirane tako v družbi kot tudi v otroški in mladinski književnosti: Starostniki so v slikanicah redko prikazani kot integralen del otrokovega vsakdana, kot del ozadja, konteksta. Bodisi nastopajo v glavnih ali pomembnih stranskih vlogah (npr. v knjigah o babicah, dedkih in njihovih vnučkih) bodisi jih v slikanicah sploh ni. Nadalje so starostniki v slikanicah izjemno redko prikazani kot bolni. Na ilustracijah so sicer prikazani s stereotipnimi starostnimi simboli (npr. sivi lasje, očala, palica), v besedilih pa se avtorji praviloma ne ukvarjajo z njihovim zdravstvenim stanjem. Med vsemi slikanicami (dostopnimi v slovenskem in britanskem arhivu), izdanimi v Sloveniji in Veliki Britaniji med letoma 1990 in 2012, so bile kar 104 britanske slikanice, ki bodisi vključujejo starejše literarne like bodisi se ukvarjajo s tematiko staranja ali starosti, ter 73 slovenskih slikanic, ki ustrezajo tem kriterijem. Med njimi pa so se s konkretnim prikazom bolezni pri starostnikih ukvarjale le tri britanske in dve slovenski slikanici. V tem naboru gre pretežno za starostne bolezni (dve britanski in ena slovenska slikanica), kar se povezuje z ugotovitvijo, da starejši praviloma v literarnih delih ne nastopajo kot del otrokovega vsakdana, kot literarni lik so izbrani le, ko to zahteva izbira teme – npr. obravnava starostnih bolezni. Še bolj zaskrbljujoč je način prikaza. Ta je, v poizkusu poenostaviti, omiliti in/abstrahirati simptome, pogosto napačen: bodisi se dejanski simptomi demence prepletajo z neobstoječimi (*Mile High Apple Pie*) bodisi gre za povsem neustrezen prikaz demence, katere simptomi nihajo med potrebo po hospitalizaciji in popolnim izginotjem simptomov (*Recept za ljubezen*). Podobno je s prikazom procesa umiranja. Smrt je v otroški literaturi sicer razmeroma pogosto prikazana, a je ta prikaz praviloma zelo abstrakten, metaforičen in osredotočen na čas po smrti, na spomine, ki ostajajo. Čas pred smrtjo je prikazan redko, tudi v tem primeru pa je opazen poizkus abstrakcije, omehčanja situacije, ki nemalokrat vodi h kontradiktornosti (*Old Pig*). (Bilban 2014; Haramija & Jamnik 2014)

Kot izpostavljamo avtorji omenjenih prispevkov, se ob sodobni otroški in mladinski književnosti »kaže tabuiziranost smrti v sodobni človeški družbi, ker družba danes ne živi več tako ciklično in povezano kot nekoč« (Haramija & Jamnik 2014: 40), v »družbi vlada strah pred smrtjo, predvsem pred neposrednim soočenjem z realnostjo smrti z vidika fiziologije – usihanja funkcije in propada telesa« (Bilban 2014: 17). Pomanjkljiv je tudi dialog med znanostjo in družbo, kompleksnih predsta-

vitev znanstvenih aspektov je v medijih malo, izogibamo se jih tudi v komunikaciji z otroki in mladimi, kar se kaže tudi v otroški in mladinski literaturi. V strahu pred (pre)kompleksnim znanstvenim opisom realnosti in v strahu pred boleznijo, staranjem in smrtjo, pred katerimi poskušamo zaščititi otroke, se avtorji (verjetno pa tudi uredniki in založniki) tovrstnih tem izogibajo ali pa v želji po omilitvi in poenostavitvi izgubljajo stik z realnostjo. (Bilban: 2014)

2 Projekt Skozi knjige k pogovoru o starosti

Takšno stanje smo želeli preseči s projektom »Skozi knjige k pogovoru o starosti«. Otroke na prehodu iz prve v drugo in iz druge v tretjo triado osnovne šole smo želeli nagovoriti, da se jih staranje tiče. Da se starajo oni sami, pri čemer lahko razumevanje mehanizmov staranja bistveno pripomore h kakovosti njihovega življenja. Da se stara družba, v kateri živimo, še starejša pa bo njihova družba prihodnosti; danes v en glas s sprejemanjem znanja in tehnologije, ki nam omogočata, da podaljšujemo naša življenja in izboljšujemo njihovo kvaliteto, govorimo o problematiki starajoče družbe – dejstvo je, da bo v naši družbi vedno večji delež starejših, od našega znanja in odnosa pa je odvisno, ali to razumemo kot (nemogoče) breme ali pa kot nevtralno dejstvo, morda celo prednost. Nenazadnje se mladi soočajo s staranjem, starostnimi boleznimi in smrtjo preko svojih najbližjih, pri tem pa jim znanje lahko pomaga, da se lažje soočajo s težkimi situacijami, razumejo, da je v takšnih situacijah dobro najti pot do drugih in poiskati pomoč.

Projekt je temeljil na branju izbranih kvalitetnih knjig na temo staranja, starosti in starejših, pogovor o literarnih aspektih prebranega pa smo navezovali tudi na znanosti o staranju, o etičnih in eksistencialnih vprašanjih, o družbenem vsakdanjiku otrok. Pri tem smo poskušali preseči tako tabuiranost staranja in smrti kot kompleksnega znanstvenega pretresa vsakodnevnih tem.

V prvi fazi projekta smo opravili izbor literature za delavnice z učenci. Dela, izpostavljena v predhodnih analizah (Bilban: 2014; Haramija & Jamnik: 2014), smo dopolnili predvsem s sodobnejšimi deli, pri izboru pa upoštevali tudi starost otrok, ki bodo vključeni v delavnice, in dinamiko dela. Glavnino predstavljajo dela, ki so z literarnega vidika prepoznana kot zelo kvalitetna, nekaj je tudi del, ki so z literarnega vidika prepoznana kot dobra ali manj kvalitetna, a se ukvarjajo s tematiko, ki je sicer v literaturi redko obravnavana (starostne bolezni, aktivno staranje), in odpirajo specifične iztočnice za pogovor. Izhajajoč iz ciljev projekta in izbrane literature smo zasnovali izhodiščna vprašanja za vzpostavitev dialoga z otroki in aktivnosti, ki bi se naj odvijale pred branjem in po njem.

Osrednji del projekta – delavnice z učenci – se je odvijal na treh šolah v okviru literarnega festivala *Bralnice pod slamnikom*, ki že več let poteka pod okriljem slovenske nacionalne komisije za UNESCO:

- na OŠ Venclja Perka, Domžale, z dvema skupinama – tretješolci in šestošolci
- na OŠ Rodica, Domžale, s skupino šestošolcev
- na OŠ Marije Vere, Kamnik, s skupino četrtošolcev

2a Delo z učenci v nižjih razredih

V projektu smo sodelovali z dvema skupinama mlajših učencev. Na OŠ Venclja Perka je bil v projekt vključen en razred, pri čemer so v projektu sodelovali vsi učenci iz razreda, v vlogi mentorice je bila njihova učiteljica. Na OŠ Marije Vere pa so bili v projekt vključeni izbrani učenci iz vseh treh paralelk četrtih razredov, v vlogi mentorice je bila šolska knjižničarka. Delo je bilo razdeljeno na dve srečanja, na drugo smo povabili tudi stare starše otrok.

Za delo z učenci smo izbrali literarna dela, ki so ustrezala dinamiki dela (skupnemu branju in analizi tekom delavnic), tako so v izboru prevladovala slikanice pa tudi daljše ilustrirane pravljice in realistične pripovedi, ki so v arhivu MKL Pionirske, iz katerega smo izhajali pri izboru, opredeljene kot zgodbe.

Prvo srečanje smo posvetili pogovoru o aktivni starosti in medgeneracijskih odnosih. V izboru so prevladovala dela iz anglosaškega literarnega prostora, kjer:

otroke in starejše ljudi zelo pogosto povezuje posebna vez [...] Obe skupini, tako otroci kot starostniki, nastopata kot nasprotje resnemu, realističnemu, delovnemu, prezaposlenemu svetu staršev. Med slovenskimi slikanicami je takšna vez redkejša, najdemo jo predvsem v prevodih slikanic britanskih avtorjev (Whybrow 2008; Foreman 1997, Blake 1998). V izvirno slovenskih slikanicah so babice in dedki navadno prikazani kot »nadomestni starši«. (Bilban: 2014)

V izbor so bila vključena naslednja dela:

- Quentin Blake: *Gospa Trlica in veliki val, Zelena ladja*
- Ingrid in Dieter Schubert: *Gusar Berto*
- Ian Whybrow: *Gregor in dinozavri čofotajo v bazenu, Gregor in dinozavri igrajo nogomet, Gregor in dinozavri*
- Sven Nordquist: *Palačinkova torta, Ko je bil Findus še majhen mucek*
- Antje Damm: *Obisk*
- Sam Usher: *Sneg*

Delo je potekalo v skupinah in je temeljilo na bogatih ilustracijah izbranih del. Učenci so npr. iskali pravilno zaporedje ilustracij ali pa zgodbo k ilustracijam. Ilustracije (npr. ostarelo gospo Trlico, ki deska na valovih, iz slikanice Quentina Blakea) smo vzeli iz konteksta, nato pa otroke postavili pred vprašanja, za koga gre, kaj dela ... Njihove predstave smo nato primerjali z zgodbami iz slikanic. Večinoma so učenci ugotavljali sožitje med otroki in starejšimi, občasno pa jih je presenetila izjemna kondicija starejših. Tako so bili v njihovih pripovedih zelo aktivni liki pomlajeni (dedek iz slikanice Sama Usherja *Sneg* je postal očka), včasih so jim spremenili tudi spol (gospa Trlica je postala gospod Trlica, v drugi različici pa mlajša gospa Trlica, ki ima pač sive lase). Srečanje smo zaključili z igro spomina, kjer so otroci iskali ustrezne pare, ki niso bili identični, temveč so se povezovali na podlagi prebranega oz. prediskutiranega. Spomin je tako omogočil obnovev pridobljenega znanja – na ilustriranih kartah spomina smo izpostavili predvsem tiste dogodke iz zgodb, ki so bili za posredovanje sporočila ključni. Vključili smo tudi par sličic, ki metaforično prikazuje izgubljanje spomina v višji starosti in tako otroke že napeljali na tematiko, ki naj bi jo obravnavali na drugem srečanju.

Dogovorili smo se, da v času do naslednjega srečanja otroci narišejo svoje stare starše v akciji in preberejo katero od obsežnejših literarnih del za samostojno branje ali branje po poglavjih v razredu:

- Ivona Brezinova: *Bombonček za dedija Edija*
- Miha Mate: *Babica v supergah*
- David Walliams: *Babica barabica*
- Dim Zupan: *Hektor in zrela hruška*

Na drugo srečanje čez približno mesec dni so prišli tudi stari starši, starejši sorodniki ali prijatelji, pa tudi starši otrok. Uvodoma so otroci predstavili svoje risbe starih staršev v akciji. Večina starih staršev, sodeč po ilustracijah otrok, hodi na sprehode/na pohode in vrtnari, mnogi pa se z otroki udeležujejo tudi pri skupinskih športih. Ilustracija, predvsem pa pogovor ob ilustraciji, se je izkazala za zelo dober uvod v medgeneracijsko srečanje, ki je povezal obe srečanji pa tudi šolsko in domače delo. Ob predstavljanju slik so stari starši dobili občutek, o čem smo se pogovarjali na prvem srečanju, slike so povezale domači svet s šolskim, staranje, kot ga vsakodnevno doživljajo, s pogovorom o starosti.

Tudi tokrat so vstop v pogovor predstavljala literarna dela. Izhajali smo iz del, ki obravnavajo odnos do starejših in njihovo bogastvo za družbo, in del, ki se ukvarjajo s starostnimi boleznimi:

- Reeve Lindbergh: *Babica moja pogosto pozabi*
- Katarina Kesič Dimić: *Človek ne spomni se*
- Lela B. Njatin: *Zakaj je babica jezna*
- Ida Mlakar: *O kravi, ki je lajala v luno*
- Pšenica najlepši cvet, slovenska ljudska

Delo v skupinah je temeljilo na tekstu; stari starši so delali skupaj z otroki, pri tem pa uporabljali različne tehnike skupnega branja (stari starši so brali otrokom ali pa so otroci brali starim staršem). Ob tekstih so se nato pogovarjali in poskusili odgovoriti na vprašanja, ki so služila zgolj kot vodilo za predstavitev. Delo je potekalo v mešanih skupinah otrok in starejših, skupno branje in reševanje pa se je izkazalo tudi kot odličen povezovalac dveh generacij. Nekateri stari starši, kot so pojasnili na delavnicah, z otroki pogosto berejo, pri drugih pa je bralno srečanje predstavljajo unikatno izkušnjo skupnega branja.

Sledil je biološki kviz o staranju. Formo kviza smo izbrali iz več razlogov: kviz je omogočil interaktivno izobraževanje na temo biološkega staranja. Po vsakem vprašanju smo s pomočjo slik, grafičnih prikazov ipd. razložili, zakaj je določen odgovor pravilen. Vprašanja so bila izbrana tako, da se je spletla zgodba o znanstvenih uvidih v staranje, od tega, kdo se stara in zakaj, preko staranja družbe do simptomov normalnega staranja in starostnih bolezni. Kviz se je izkazal tudi kot dober krepilec medgeneracijskih vezi. Otroci in starejši so tekmovali v mešanih skupinah, se med seboj posvetovali ... Nenazadnje je kviz prevzel tudi vlogo indikatorja splošnega poznavanja staranja – ugotovitve, kakšne so splošne predstave o staranju, in poznavanje znanstvenih spoznanj o procesu, ki se tiče nas vseh, so koristile tako nam (kot indikator stanja v družbi), kot udeležencem, ki so lahko s pomočjo kviza ugotovili, kaj o staranju vedo, kje pa se njihovo znanje konča. Odzivi na prepoznani primanjkljaj v znanju so bili različni, nekateri udeleženci bi

si želeli lažjih vprašanj, drugi pa so želeli aktivno pridobiti več znanja in so se na nas obrnili z vprašanji, kje ga lahko pridobijo.

2b Delo z učenci v višjih razredih

Delo s starejšimi učenci (šestošolci na OŠ Venclja Perka in na OŠ Rodica) je bilo razdeljeno na tri srečanja. Na prvem srečanju smo učencem predstavili namen projekta, pogovarjali smo se o pomenu razumevanja starosti, vlogi starostnikov v družbi ... Otrokom smo razdelili tudi prvi paket knjig. Izbrane knjige za starejše učence so namreč predstavljala obsežnejša dela: fantazijske in realistične romane ter daljše ilustrirane povesti. Knjige smo razdelili na dva sklopa, vsak udeleženec projekta pa naj bi prebral vsaj eno delo iz vsakega sklopa. Knjige so brali izmenično (en sklop knjig na eni šoli, drugega na drugi, nato smo sklopa obrnili).

Prvi sklop knjig je bil osnovan okoli del:

- Marijon Hof: *Pravila treh*
- Yumoto Kazumi: *Nepričakovani konec poletja*

Knjigi kompleksno razpirata odnos mladih in družbe do staranja, starostnikov, starosti in smrti. Sta vrhunski literarni deli, ki razpirata temo, kot so: komu pripada odločitev o starostnikovih zadnjih dnevih, temo osamljenosti v starosti, posebne vezi med otroki in starejšimi in podobe starajočega se telesa. Gre za v družbi, pogosto pa tudi v literaturi, tabuirane teme, ki jih izpostavljeni literarni deli izjemno uspešno razpirata. Osrednji dve knjigi smo dopolnili s knjigami, ki obravnavajo predvsem odnos med mlajšimi in starejšimi, npr. vnuki in starimi starši:

- Eoin Colfer: *Viljeve težave*
- Augustin Fernandez Paz: *Ime mi je Skywalker*
- Mandy Hager: *Dragi Vincent*
- Miha Mate: *Babica v supergah*
- Maria Parr: *Tonja iz Hudega brega*
- David Walliams: *Babica barabica*

Srečanje, ki je temeljilo na branju knjig iz prvega sklopa, smo pričeli tako, da smo z gesli MKL Pionirske (glej seznam literature) učencem osvežili spomin o prebranem in načeli razgovor o knjigah.

Sicer pa je bilo srečanje osnovano kot pogovor o knjigah, ki so ga usmerjali tudi otroci, glede na teme in motive, ki so jih ob branju najbolj nagovorili. Na junijskem srečanju na OŠ Rodica smo pogovor dopolnili še z besedno premetanko na temo prebranih knjig, ki je otroke spodbudila k samostojnemu pogovoru v manjših skupinah.

Drugi sklop je vseboval knjige, ki se ukvarjajo s temo starostnih bolezni:

- Ivona Brezinova: *Bombonček za dedija Edija*
- Arto Paasilina: *Na lovu za spomini*
- Katarina Kesič Dimic: *Kradljivka spominov*

in aktivne starosti:

- Roald Dahl: *Charlie in veliko stekleno dvigalo*
- Roald Dahl: *Čarli in tovarna čokolade*
- Roald Dahl: *Kavlež Ifla*

- Jonas Jonasson: *Stoletnik, ki je zlezel skozi okno in izginil*
- Arto Paasilina: *Dedu za petami*

Na srečanje, ki je temeljilo na branju knjig iz drugega sklopa, smo povabili tudi stare starše, starejše sorodnike ali prijatelje otrok. Krajšemu pogovoru o prebranem je sledil kviz o biološkem staranju. Tudi pri starejših učencih se je kviz izkazal kot dobro orodje za informiranje, saj sodelovanje otroke spodbudi k sledenju. Otroke so zanimale utemeljitve pravih odgovorov predvsem tam, kjer se je večina odločala za napačen odgovor. Tako se je znova pokazalo, da je prepoznanje neznanja smiseln korak na poti k pridobivanju znanja.

3 Sklepne ugotovitve

Interdisciplinarni projekt se je izkazal kot zanimiv in uspešen način promocije branja. V okviru projekta, katerega namen presega branje in analizo prebranega, smo za branje navdušili tudi tako imenovane nebralce. Tako so se na povabilo k sodelovanju na srečanjih z mlajšimi bralci odzvali številni stari starši, ki sicer z otroki, kot so povedali sami, redko berejo, na delavnicah so nato brali skupaj z vnuki in »iskali odgovore« na vprašanja, ki so usmerjala njihovo bralsko izkušnjo. Morda smo s tovrstnim projektom na srečanje privabili tudi tiste starše, stare starše in starejše sorodnike, ki so se odzvali vabilu na medgeneracijsko druženje in pogovor o temi, ki se bistveno dotika njihovega vsakdanjika, ki pa se morebiti vabilu na bralno srečanje, v primeru, ko doma redko ali sploh ne berejo z vnuki, ne bi odzvali. Odziv na vabilo je bil pri mlajših učencih na OŠ Venclja Perka, kjer je sodeloval celoten razred, namreč izjemen, s povprečno enim gostom do dveh gostov na vsakega učenca. S pozitivno bralsko izkušnjo smo morda spodbudili tudi skupno branje doma.

Podobna opažanja so sledila delavnicam s starejšimi učenci. Medtem ko so ob začetku projekta mentorji (knjižničarji in učitelji) izrazili nekaj dvomov, ali bodo tudi tako imenovani oklevajoči bralci ali nebralci v dveh mesecih prebrali po dve knjigi, se je tekom projekta izkazalo, da je projekt pomembno nagovoril prav to skupino bralcev. Ti so se najpogosteje sicer odločali za krajša, ilustrirana dela, a so jih do naslednjega srečanja praviloma prebrali in bili pripravljeni pridobljeno znanje aplicirati na pogovor o staranju. Po drugi strani nekaterim bolj zagnanim bralcem, ki so se odločali za obsežnejša in težavnejša dela, med drugimi bralskimi aktivnostmi ni vedno uspelo prebrati izbranih del. Interdisciplinarni projekt, ki povezuje različne aspekte človeškega spoznanja, od literature do znanosti in filozofije, se je tako izkazal tudi kot projekt, ki k sodelovanju pritegne raznolike skupine bralcev, tudi oklevajoče bralce, ki jih promocije branja pogosto ne zaobjamejo. Pot tako ni vodila le od knjig k pogovoru o starosti, temveč tudi od pogovora o starosti h knjigam.

Predvsem pri mlajših bralcih, kjer je bil odziv starejših gostov na druženje v razredu izjemen, se je medgeneracijsko druženje ob knjigah izkazalo kot zelo dobra iztočnica za vzpostavitev pozitivnega odnosa med generacijami in skupnega pogovora o temah, ki se tičejo obeh generacij. Pri tem sta se kot zelo dobri povezovalni orodji izkazala tudi risanje babic in dedkov v akciji skupaj s predstavljanjem risb in kvizom kot aktivno, tekmovalno sodelovanje med mlajšimi in starejšimi. Izbrane

strategije za delo s slikanicami, tako tiste na osnovi ilustracij kot tiste na osnovi besedil, so se izkazale kot privlačne in učinkovite, otroke so navdušile za sodelovanje, ki so ga sprejeli kot igro, hkrati pa omogočile želene rezultate – poglobljen pogovor o nekaterih s staranjem in starostjo povezanih vprašanjih. Skupno branje in pogovor otrok in starih staršev se je potrdilo kot uspešno in prijetno. Pri mlajših učencih, kjer smo sodelovali z dvema različno sestavljenima skupinama (celoten razred in izbrani učenci), se je kot uspešnejše izkazalo sodelovanje s celotnim razredom, več je bilo povezovanja med učenci, dialoga, sodelovanja in dopolnjevanja. Mentorica je sodelovanje v projektu vključila v učni proces in program, projekt se je tako nadaljeval tudi izven delavnic. V skupini, sestavljeni iz izbranih učencev četrtil razredov, so nam učenci sicer nekajkrat postregli z bolj sofisticiranimi odgovori – npr. z ugotovitvijo, da se knjige starajo, a so praviloma nesmrtni –, a so dejavnosti ostajale na individualni ravni oz. na ravni manjših skupin, učenci so bili manj zagnani in so projekt v manjši meri sprejeli za svojega.

Kviz o biološkem staranju je presenetljivo pokazal, da je kljub vedno večji prisotnosti tematike staranja v medijih znanje otrok in tudi starejših o staranju zelo pomanjkljivo. Kot problematična so se izkazala predvsem vprašanja, ki bi zahtevala razumevanje znanstvenega ozadja oz. kompleksnosti staranja – tako so vse skupine vedele, da zdravila za demenco ni, kar polovica pa jih ni vedela, kaj demenca je. Med možnimi odgovori:

- Upadanje sposobnosti možganov (na primer spomina, razumevanja, orientacije), ki zelo vpliva na naše vsakodnevne aktivnosti.
- Normalno upadanje sposobnosti možganov, ki ga lahko opazimo pri vseh starejših ljudeh.
- Nenadna izguba spomina in drugih možganskih sposobnosti, ki se pojavi pri starejših ljudeh po okužbi z demenco.

se jih je tako večina odločala za tretji odgovor (in ne za pravilni prvi odgovor). Izkazalo se je, da ne le mlajši, temveč tudi starejši pri odgovarjanju na vprašanja ne iščejo celovitega smisla posameznih možnih odgovorov, temveč posamezne besedne zveze (npr. izguba spomina v primeru vprašanja *Kaj je demenca?*).

Učenci so bili sposobni znanje iz knjig povezati z vprašanji o biološkem staranju, pri tem se je pogovor o znanstvenih vidikih staranja izkazal tudi kot zanimiv alternativen način za preverjanje bralnega razumevanja, nekateri učenci, ki sicer niso bili pripravljeni obsežneje samostojno razglabljati o prebranih delih, so dogodke iz prebranih del (npr. *Bombonček za dedija Edija*) hitro povezali z glavnimi simptomi demence, kar nam je odprlo tudi vrata za pogovor o literarnem delu.

Pri črpanju novega znanja iz prebranih del so bili mlajši učenci, ki so se v splošnem pri kvizu nekoliko bolje odrezali, uspešnejši od starejših učencev. Na podlagi logike njihovega razmišljanja in njihovih komentarjev ob podajanju odgovorov, sklepamo, da so starejši učenci bolj obremenjeni z informacijami, ki jih že imajo (te so pogosto napačne ali zavajajoče), in z družbenimi predsodki. Prav tako pogosteje iščejo odgovor, ki naj bi ga od njih pričakovali, ne pa odgovora, za katerega bi menili, da je pravilen. Nasprotno mlajši učenci pogosteje bolj neposredno izhajajo iz pridobljenega znanja. Večkrat se je izkazalo, kako močno se pri otrocih usidrajo informacije, ki jih črpajo iz literarnih del, ko skupaj z literarnimi liki podoživljajo dogajanje, se z njimi identificirajo ... Pri tem je bistvena natančnost in smiselnost takšnih informacij. Čeprav ne gre za znanstvena dela, lahko kontradiktorne predsta-

ve bistveno vplivajo na otrokovo razumevanje realnosti, saj so otroci pogosto zelo natančni bralci. Tako nas je skupina mlajših učenk, ki je vztrajala, da demenca je nenadna izguba spomina, opozorila, da v delu *Človek ne spomni se* avtorica piše, da je babica nenadoma zbolela in zato odšla v dom za ostarele, v nadaljevanju pa deključine obiske pri babici zaznamuje predvsem babičina napredujoča demenca. V realistični zgodbi, katere namen je primarno terapevtski, saj avtorica, sicer specialna pedagoginja, natančno izriše simptome demence, predvsem pa deključino soočanje z babičino demenco, avtorica nikjer ne trdi, da gre pri demenci za nenaden pojav simptomov demence, je pa v svojem opisu bolezni, ki babico glavne junakinje Katke pripelje v dom za ostarele, izrazito nekonkretna in je ne razloči od kasnejše natančnejše opisanih simptomov demence. Ko posamezne informacije v literarnih delih umanjajo, jih poskušajo mladi bralci nadomestiti z informacijami, ki so na voljo, saj izkušnje iz realnega sveta, ki bi to manjkajoče mesto zapolnila pri odraslih, pogosto še nimajo. Izogibanje konkretnosti lahko mlademu bralcu ponudi izkrivljeno podobo realnosti.

Projekt je pokazal, da je, tako v izobraževalnih ustanovah kot v medijih, potrebnega več pogovora o starosti in staranju, predvsem pogovora, ki se ne ustavlja na površini, ampak proces staranja, mehanizme starostnih bolezni ... tudi razloži. Izkazalo se je, da mlajši učenci mnogo bolj kot starejši vpijajo znanje, posredovano s pomočjo knjig, pogovorov ... Prav zato v letošnjem letu nadaljujemo s projektom, katerega osrednji del so predavanja in delavnice s tistimi mladimi, ki bodo v prihodnosti pomembno vplivali na razumevanje staranja pri najmlajših – z bodočimi vzgojitelji in učitelji.

Viri

Tina Bilban, 2014: Prikaz biološkega staranja v mladinski literaturi: primerjalna analiza slikanic izdanih pol letu 1990 v Sloveniji in Veliki Britaniji. *Otrok in knjiga* 41/91. 5–21.

Quentin Blake, 1998: *Zelena Ladja*. Tržič: Učila International.

Michael Foreman, 1997: *Angelca in skrinja časa*. Tržič: Učila International.

Dragica Haramija & Tilka Jamnik: Smrt kot tabu v mladinski prozi. *Otrok in knjiga* 14/91. 40–48.

Laura Langston, 2005: *Mile-High Apple Pie*. London.

Felicity O'Dell, 2010: *Socialisation through children's literature: Soviet Example*. Cambridge: Cambridge University Press.

Platon, 2009: Država. V: *Platon: Zbrano delo*. Ljubljana: KUD Logos.

Igor Saksida, 2014: Tabuji v mladinski književnosti, kritično branje in Cankarjevo tekmovanje. *Otrok in knjiga* 41/91. 25–35.

Peter Svetina, 2011: *Pionirji na promenadi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Agata Tomažič, 2011: Kdo cenzurira knjige za osnovnošolce. *Pogledi* 19, 28. 9. 2011.

John Rowe Townsend, 2003: *Written for Children: An Outline of English-Language Children's Literature*. Lanham: The Scarecrow Press.

Nina Tuš Špilak, 2014: Queerovski pristop k vzgoji: Primer obravnave pravlјice In s Tango smo trije v slovenskih vrtcih. *Družboslovne razprave* 30/75. 65–84.

Wikipedija prosta enciklopedija: zapis o delu And Tango Makes Three: http://en.wikipedia.org/wiki/And_Tango_Makes_Three. Obisk strani 22. 9. 2014.

Ian Whybrow, 2008: *Gregor in dinozavri čofotajo v bazenu*. Tržič: Učila International.

Margaret Wild, 1995: *Old Pig*. London: Penguin Books.

Seznam priporočenih knjig na temo staranja, ki smo jih uporabili v projektu

Seznam je pripravljen s pomočjo Priročnikov za branje kakovostnih mladinskih knjig, ki jih pripravlja Pionirska – center za mladinsko književnost in knjižničarstvo pri Mestni knjižnici Ljubljana: <http://www.mklj.si/prirocnik/item/451>

B – primerno za otroke med 3. in 6. letom

1. stopnja – primerno za učence 1., 2. in 3. razredov OŠ

2. stopnja – primerno za učence 4., 5. in 6. razredov OŠ

3. stopnja – primerno za učence 7., 8. in 9. razredov OŠ

Literarna dela, ki smo jih uporabili na delavnicah z mlajšimi učenci

Blake, Quentin: *Gospa Trlica in veliki val* (Prev. Jürgen Kovačič, 1997), *Zelena ladja* (Prev. Andreja Blažič Klemenc, 1998). Ilustr. Quentin Blake. Tržič: Učila,

Damm, Antje: *Obisk*. Prev. Tina Mahkota. Ilustr. Antje Damm. Hlebce: Zala, 2015, 31 str. | C | B- stopnja | [ODLIČNO] | dečki, osamljenost, prijateljstvo, sožitje, starci, strah

Lindbergh, Reeve: *Babica moja pogosto pozabi*. Prev. Tina Bilban. Ilustr. Kathryn Brown. Dob pri Domžalah: Miš, 2015, 21 str. C | B- stopnja | [ZELO DOBRO], pripoved v verzih | babice, bolezni, demenca, starost, vnuki

Kesič Dimic, Katarina: *Človek, ne spomni se*. Ilustr. Taja Sever. Ljubljana: Alba 2000, 2011. (Pišemo, rišemo, beremo slovensko), 32 str. | C | 1. stopnja | [POGREŠLJIVO], terapijski namen | babice, bolezni, starost

Mlakar, Ida: *O kravi, ki je lajala v luno*. Ilustr. Peter Škerl. Dob pri Domžalah: Miš, 2015, 36 str. | C | 1. stopnja | [ODLIČNO], naslovniško odprta pripoved | delo, drugačnost, glasba, kmetija, konji, krave, ples, starost, umetniki, ustvarjalnost, živali v domišljji

Njatin, Lela B.: *Zakaj je babica jezna*. Ilustr. Alenka Sottler. Spr. beseda I. Saksida, A. Kogoj. Ljubljana: Center za slovensko književnost, 2011. 40 str. | C | 1. stopnja | [DOBRO], spremna beseda | babice, bolezni, medvedi, starost, živali v domišljji

Nordqvist, Sven: *Ko je bil Findus še majhen mucek*, Ilustr. Avtor. Prev. Vesna K. Petrič, Radovljica: Didakta, 2001, 2008.

Palačinkova torta, Ilustr. Avtor. Prev. Vesna K. Petrič, Radovljica, Didakta, 2009.

Vik in krik v zelenjavnem vrtu, Ilustr. Avtor. Prev. Vesna K. Petrič, Ljubljana: EPTA, 2002.

Pšenica – najlepši cvet: slovenska ljudska pravlјica. Ilustr. Ančka Gošnik Godec. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990. (Knjižnica Čebelica; 312), 16 str. | C | 1. stopnja | ljudsko slovstvo, nova izdaja, velike tiskane črke | kralji, kruh, očetje, sinovi, starost, žito

Schubert, Ingrid; Schubert, Dieter: *Gusar Berto*. Prev. Louise Kroon Žitko. Ilustr. Ingrid Schubert, Dieter Schubert. Ljubljana: Filargo, 2014, 28 str. | C | B- stopnja | [ZELO DOBRO] | gusarji, morje, prijateljstvo, pustolovščine, starci, starost, strah

Usher, Sam: *Sneg*. Prev. Miha Sužnik, Mateja Črv Sužnik. Ilustr. Sam Usher. Hlebee: Zala, 2015, 34 str. | C | B- stopnja | [ODLIČNO] | dedki, domišljija, igra, sneg, vnuki, zabava, zima, živalski vrtovi

Whybrow, Ian: *Gregor in dinozavri*. Prev. Matej Juh. Ilustr. Adrian Reynolds. Tržič: Učila International, 2006, 26 str. | C | B- stopnja | velike tiskane črke | babice, igrače, problem najmlajših

Gregor in dinozavri čofotajo v bazenu. Prev. Matej Juh. Ilustr. Adrian Reynolds. Tržič: Učila International, 2008, 25 str. | C | B- stopnja | velike tiskane črke | babice, igra, igrače, vnuki

Gregor in dinozavri igrajo nogomet. Prev. Matej Juh. Ilustr. Adrian Reynolds. Tržič: Učila International, 2009, 25 str. | C | A- stopnja | velike tiskane črke | dinozavri, igra, igrače, nogomet

Březinová, Ivona: *Bombonček za dedija Edija*. Prev. Diana Pungeršič. Ilustr. Eva Mastníková. Dob pri Domžalah: Miš, 2015. (Prva zorenja), 74 str. | C | 1. stopnja | [ODLIČNO], za pogovore o knjigah | Alzheimerjeva bolezen, bolezni, dedki, demenca, družina, pomoč, starci, starost, vnuki

Matè, Miha: *Babica v supergah*. Ilustr. Samo Jenčič. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2015. (Pisanice), 146 str. | P | 2. stopnja | [ZELO DOBRO], humor, ponatis, za oklevajoče bralce | babice, obutev, vnuki

Walliams, David: *Babica barabica*. Prev. Milan Dekleva. Ilustr. Tony Ross. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2014, 255 str. | P | 2. stopnja | [ZELO DOBRO] | babice, bolezni, prijateljstvo, pustolovščine, smrt, tatvine, vnuki

Zupan, Dim: *Hektor in zrela hruška: zgodba nekega Hektorja*. Ilustr. Andreja Gregorič. Ljubljana: Mladika, 2011. (Hektor), 56 str. | C | 1. stopnja | [ODLIČNO], humor, knjiga je del nanizanke | hišni ljubljenci, psi, smrt, živali v domišljiji

Literarna dela, ki smo jih uporabili na delavnicah s starejšimi učenci

Colfer, Eoin: *Viljeve težave*. Prev. Andrej Hiti Ožinger. Ilustr. Tony Ross. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008. (Pisanice), 84 str. | P | 2. stopnja | humor | dečki, dedki, težave

Dahl, Roald: *Charlie in veliko stekleno dvigalo*. Prev. Mate Dolenc. Ilustr. Dunja Kofler. Verze prev. J. Stabej. Ljubljana: Mladika, 1994, 132 str. | P | 2. Stopnja

Dahl, Roald: *Čarli in tovarna čokolade*. Prev. Milan Dekleva. Ilustr. Quentin Blake. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2003. (Pisanice), 164 str. | P | 2. stopnja | nov prevod, nova izdaja | dečki, družina, hrana, zlorabe

Dahl, Roald: *Kavlež iflA*. Prev. Brane Ažman. Ilustr. Quentin Blake. Ljubljana: Epta, 2000, 63 str. | C | 1. stopnja | o avtorjih | hišni ljubljenci, lubezen, sosedje, starci, starost

Fernández Paz, Agustín: *Ime mi je Skywalker*. Prev. Barbara Pregelj. Ilustr. Miha Hančič. Spr. beseda Barbara Pregelj. Medvode: Malinc, 2015, 94 str. | C | 1. stopnja | [ODLIČNO], o avtorjih, simbolična pripoved, spremna beseda | berači, brezdomci, deklince, drugačnost, nezemljani, prijateljstvo, revščina, sočutje

Hager, Mandy: *Dragi Vincent*. Prev. Nataša Grom. Spr. beseda Žiga Valetič. Dob pri Domžalah: Miš, 2015. (Zorenja +), 245 str. | M | 3. stopnja | [ODLIČNO] | dekleta, družina, Irska,

ljubezen, mladostniki, osamljenost, samomor, sestre, slikarstvo, stiske, umetniki, Vincent van Gogh (1853–1890), žalovanje

Hof, Marjolijn: *Pravila treh*. Prev. Katjuša Ručigaj. Spr. beseda Sara Lozej. Dob pri Domžalah: Miš, 2015. (Zorenja), 132 str. | M | 3. stopnja | [ODLIČNO], spremna beseda, za pogovore o knjigah | dedki, družina, Islandija, smrt, starci, starost, svoboda, vnuki

Jonasson, Jonas: *Stoletnik, ki je zlezel skozi okno in izginil*. Prev. Nada Grošelj. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2016.

Kesič Dimic, Katarina: *Kradljivka spominov*. Ilustr. Nina Rupel. Spr. beseda Blanka Kores Plesničar. Ljubljana: Alba 2000, 2011, 120 str. | P | 3. stopnja | [DOBRO], spremna beseda, terapevtski namen | bolezni, dedki, prijateljstvo, starost

Paasilinna, Arto: *Na lovu za spomini*. Prev. Jelka Ovaska. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2014.

Dedu za petami. Prev. Jelka Ovaska. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2006.

Parr, Maria: *Tonja iz Hudega brega*. Prev. Darko Čuden. Ilustr. Jure Engelsberger. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2014, 232 str. | P | 2. stopnja | [ODLIČNO], humor | deklice, družina, pomoč, prijateljstvo, skrivnosti, sosedje, vragolije

Yumoto, Kazumi: *Nepričakovan konec poletja*. Prev. Nina Golob. Dob pri Domžalah: Miš, 2009. (Zorenja), 196 str. | M | 3. stopnja | o avtorjih | mladostniki, prijateljstvo, smrt, starci, strah, žalovanje

Simon Brezovar

MED ZDRAVIM STARANJEM IN DEMENCO Psihologovi razmisleki o starajočih se možganih

Staranje v številkah: kje smo in kam gremo

Politika in zdravje prebivalstva imata bržkone veliko skupnega in sta med seboj tesno povezana. Od (zdravstvene) politike je v veliki meri odvisno, kolikšen delež proračunskih sredstev bo namenjen obravnavi določene bolezni oziroma zdravstvenega problema. Zdravje prebivalstva pa po drugi strani povratno (posredno ali neposredno) vpliva na finančno stanje države. Kljub temu da se prekrivanje med politiko in zdravjem kaže na številnih področjih, pa je verjetno prav staranje eno tistih, ki mu je v zadnjem času namenjene daleč največ pozornosti. Rezultati številnih epidemioloških raziskav kažejo, da se bo v prihodnjih 40 letih v modernem svetu število ljudi, starejših od 65 let, podvojilo (Harada in sod., 2013). Do leta 2050 naj bi bilo več kot dve milijardi ljudi, starejših od 65 let. Zaradi nizke rodnosti, podaljšane pričakovane življenjske dobe ter velike migracije mladih delavcev naj bi bila najbolj na udaru vzhodna Evropa (poročilo ZN, 2015).

Starajoča populacija pravzaprav ne predstavlja toliko zdravstvenega problema kot socialni problem. Z drugimi besedami, staranje seveda ne predstavlja bolezenskega stanja, lahko pa predstavlja velik socialni problem, v kolikor se politika na spremenjeno demografijo ustrezno ne odzove. Seveda pa je lahko v določenem